

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ КОЛЬОРОПОЗНАЧЕНЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Статтю присвячено дослідженню колоративів як мовних одиниць. Автор аналізує підходи до потрактування природи назв кольору, окреслює поняття основних та похідних кольоропозначень, з'ясовує спектр сполучуваності колоративів із іншими лексемами.

Ключові слова: колористика, система кольоропозначень, вторинна колірна семантика, спектр сполучуваності.

Яскравим фрагментом національно-мовної картини світу є номінації кольору. Лексико-семантична група назв кольорів характеризується давністю походження й активністю вживання, що зумовлено здатністю цих мовних одиниць позначати життєво необхідні поняття. Основним призначенням колірних лексем у мовленні є називання за кольоровою ознакою предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Групу слів-кольоропозначень можна назвати безпрецедентно популярною для фахівців найрізноманітніших галузей знань дякуючи тому, що цей номінативний матеріал сформувався протягом всього історичного розвитку мови і еволюції людства, і є важливим для багатьох сфер людського суспільства. Колір розглядається з точки зору фізики, біології, фізіології, психології, етнографії, історії і, звичайно, лінгвістики, яка займається вивченням процесу номінації кольорового континууму.

Історія вивчення колористики має давні традиції. Колірна лексика часто слугувала об'єктом дослідження в лінгвістиці. Її розглядали в різноманітних аспектах: шлях становлення системи кольоропозначень, історію кольороназв, етапи їх розвитку (В.І Шерцль, Є.М. Іссерлін, М.А. Суровцова, Р.В. Алімпієва), вивчалися механізми номінації колірного простору носіями різних мов (Т.Г.Корсунська, В.А. Москович, Х. Чирнер, Л.М. Грановська), з'ясовувались особливості функціонування колоративів (А.М. Куслик), досліджувалася семантика назв кольорів (Р.М. Фрумкіна, Н.Ф. Пелевіна, Л.О.Шестак, В.М.Іваровська), порівнювались колірні лексикони різних мов (Л.В. Лаєнко, В.Т.Клокова, Є.Е. Роголіна), аналізувалася символіка та мовні концепти кольору (І.О. Голубовська, Г.М. Яворська, Л.В. Ковалевська), розроблялися різноманітні класифікації позначень кольору (О.М. Дзівак, О.І. Кулько), досліджувалися можливості адекватного добору лексичних одиниць при перекладі на інші мови та стилістичні особливості їх уживання (С.В.Кулинська, І.В. Ковальська), висвітлювалися значення і функціонування колоративів у художніх текстах (О.А. Шеховцова, С.Я. Єрмоленко, М.О. Карпенко, Д.М.Шмельов), узагальнені різноманітні аспекти значення назв кольору (Г.Р.Арнольд, Г. Тонквіст) тощо.

Дослідження колористичної лексики в сучасному мовознавстві об'єднують у самостійну галузь – лінгвістику кольору, завдання якої: лінгвістичне осмислення мовної картини кольору не за фізичними ознаками, такими як тон, яскравість, насиченість, а на виявленні їх словесного багатства і розкритті їхньої внутрішньої форми, пізнанні різних семантичних перетворень і символізації, властивої для певного етносу.

Під час дослідження кольороназв широко використовуються різноманітні методи аналізу (компонентний, контекстуальний, статистичний та ін.), створюються нові прийоми дослідження, завдання яких – найбільш повний опис складу назв кольору, особливостей їх уживання та сприйняття. Як зазначає Т.А. Михайлова, «про назви кольору написано дуже багато, і це є нормальним: це одна із найцікавіших галузей мовознавства, яка вже давно вийшла за межі цієї науки» [10, 118].

Незважаючи на суттєвий науковий доробок щодо проблеми кольоропозначень, залишилось іще багато аспектів, що заслуговують на увагу мовознавців. Одним із таких аспектів є вивчення кількісного та якісного складу множини колірних позначень у тій чи іншій мові, а також питання щодо виникнення, обсягу значень і функціонування похідних кольороназв із вторинною колоративною семантикою. Вивчення цього лексичного ряду слів дасть можливість глибше проникнути в численні проблеми семасіології, лексичних систем, семантичних полів тощо.

Відомо, що система кольоропозначень є однією з найдавніших термінологічних систем у мові. До неї входять як давні загальнослов'янські назви кольорів (*чорний, білий, червоний, зелений*), так і велика кількість запозичених (*карий, рожевий, оранжевий* та інші). У XVIII ст. з'являється ціла низка прикметників-колоративів, значення яких були розвинуті на основі

предметних (*срібний, брунатний, гірчичний*). Поступово в системі кольоропозначень відбувається розмежування різних кольорових відтінків. Закріплення кольоропозначень у мовній свідомості народу з подальшим розвитком у просторі й часі призводить до утворення «кольорових етноідем» – своєрідних цеглинок, атомів нашого світобачення [2, 57].

Велику роль у становленні системи кольоропозначень відіграє позначення різних тонів, пов'язане з відображенням відтінків кольорів у природі, з практичними потребами мовного колективу. Не менш важливе значення мають також відмінності в асоціативному сприйнятті природи представниками різних народів у ту чи іншу культурно-історичну епоху.

У сучасній мові кольороназви утворюють якісно і кількісно розвинену лексико-семантичну групу, до якої входять назви основних кольорів та безліч їх відтінків, що вказують на міру вияву колірної ознаки, на інтенсивність кольорового тону, змішування кольорів тощо.

Для кожного кольору можливий цілий ряд назв, у якому кожне слово підкреслює окрему рису одного змістового поняття. Синонімічні ряди назв кольорів не становлять собою замкнутих систем: вони можуть доповнюватися новими словами, втрачати якусь раніше відому назву. Однак їх функціонування не зводиться лише до змін кількісного порядку. Між рядами предметів, дій, якостей, позначуваних словами, існує різна взаємодія і співвідношення. Предмет, ознака, дія у змісті слова може стати ланкою в різних функціональних рядах як вияв різних сторін дійсності, включених у загальну картину життя.

Людське око може розрізнити надзвичайно велику кількість кольорів. Мова ж кількісно обмежує словесні знаки для їх позначення. Як зазначає В.І.Крепелъ, існує певна дивергенція між нескінченністю об'єктивної реальності і певною обмеженістю мовних знаків. Але саме в цьому виявляється унікальна спроможність мови за допомогою обмежених засобів фіксувати і передавати всю нескінченність людського досвіду [8, 34].

Розподіл назв усієї сукупності кольорів, яку розрізняє людське око, у різних народів своєрідний, що пов'язано з їх асоціаціями, предметним, емоційним та естетичним досвідом, який сягає в глиб віків, а отже, суб'єктивність кольорового сприйняття базується на колективному досвіді розвитку суспільства.

Кожна мова має свій спосіб «членування» спектра, хоча фізична природа кольору однакова в усіх культур. Тому науковий інтерес викликають зафіксовані на матеріалі різних мов суттєві відмінності в системі кольороназivanja. Це стосується як кількості кольоропозначень, так і позначень відтінків у межах кольору.

Так, датський лінгвіст Л. Єльмслев, зіставивши окремі кольоропозначення в англійській і валійській (уельській) мовах, встановив, що у валійській мові є слова, які поєднують, з одного боку, коричневий і темно-сірий кольори, а з іншого – світло-сірий, синій, голубий і зелений [7, 68].

Відомо, що африканські народності в Ліберії використовують одну назву для теплих кольорів, а іншу – для холодних [11, 68]. За відомостями І.О.Голубовської, у багатьох народів Африки, Океанії та Південної Америки існує поняття світлого і темного, але немає концепту білого і чорного [5, 144]. Г.Вежбицька наводить приклад використання двох колірних номенів у мові аборигенів – *mili i mola*, що охоплюють темні та світлі кольори [4, 270-271].

Специфічною є система слів-кольоропозначень у мові Хануоо (Філіппіни), в якій слово *білий* відображає усі світлі кольори, *чорний* – усі темні; слову *зелений* відповідають усі кольори рослин, *червоний* означає усі кольори і відтінки зів'язаних рослин. В осетинській мові одне слово позначає чотири кольори спектра: синій, голубий, сірий, зелений [1, 13-14].

Зелений і синій, що розташовані поряд у спектрі кольорів, у багатьох мовах не розрізняються (наприклад, у бретонській, корейській, японській та деяких тюркських мовах). Японці добре розрізняють синій і зелений кольори, але використовують для їх називання одне слово [15, 39]. В африканській мові ндембу існує трьохчленна класифікація кольорів, яка відіграє велику роль у символізації дійсності цього племені. Там виділяються тільки основні кольори: чорний, білий та червоний [12, 51]. В осетинській мові одне слово позначає чотири кольори спектра: синій, голубий, сірий, зелений [1, 54].

Існують розбіжності в назвах кольору і в споріднених слов'янських мовах. Як приклад можна навести відмінності в мікрополі синього кольору. В сучасній російській мові наявні прикметники *синий* і *голубой*, які позначають усі відтінки синього кольору. В українській мові значення синього кольору і його відтінків передають прикметники – *синій, голубий, блакитний* і *небесний*. Для позначення синього кольору та його відтінків у польській мові використовуються прикметники *siny, blekitny, modry, niebiesky, granatowy* (останні два прикметники мають обмежену сферу вживання). Світлі відтінки виражають слова *niebiesky, blekitny, modry*, темні відтінки

виражають слова *sinu* і *granatowy*. У неспорідненій англійській мові синій колір та його відтінки передаються одним кольоропозначенням *blue*, що властиво також німецькій, французькій та деяким іншим мовам.

Наявні розбіжності в позначенні й сприйнятті назв кольорів пов'язані з відмінностями у граматичних структурах мов та у сфері асоціацій, зі специфікою їх історичного розвитку. Спільними рисами є: співвіднесеність назв із основними кольорами спектра, розвиток їх семантики за рахунок експресивних, образних елементів значення. Останній чинник знаходить свою реалізацію в системі образно-поетичної мови, де найбільш яскраво проявляються експресивні можливості прикметників на позначення кольору, а також у мові преси і публіцистики з їх настановою на використання яскравих образних засобів.

Питання щодо кількості кольоропозначень існує в кожній мові і є досить складним, оскільки в різних мовах існують свої словотворчі моделі, за якими утворюються ті чи інші кольоропозначення. А.П. Василевич вважає, що колоративів існує безмежна кількість [3, 124]. Використовуючи ряд формальних обмежень при вивченні сигніфікативного та денотативного значення російських кольоропозначень, Р.М. Фрумкіна та А.В. Міхеєв, отримали список у 110 слів [13, 67]. Список німецьких кольоропозначень налічує 293 назви кольорів та їх відтінків, французьких – 191 назву кольору [1, 17]. Мова бамана (Малі) має 18 кольоропозначень [3, 61]. На жаль, до цього часу немає відповідного дослідження щодо кількості українських колоративів.

Очевидно, що незалежно від існування в мові уже традиційно прийнятих кольоропозначень, список їх є відкритим і може поповнюватися як за рахунок запозичень назв нових найменувань якихось особливих відтінків кольорів, так і метафоричним шляхом – на основі порівняння із певним предметом, що наділений відповідним кольором.

Немає одностайності й у вирішенні питання щодо виділення основних кольорових понять. І хоча різні мови кодують у своєму складі різну кількість основних колірних категорій, як зазначають Берлін і Кей, існує загальний універсальний набір, який складається з одинадцяти термінів: *чорний, білий, сірий, червоний, рожевий, оранжевий, жовтий, зелений, синій, голубий, коричневий* [16, 41].

Можливість виділення серед інших кольоропозначень групи основних пов'язана з їх лінгвістичними особливостями. Як свідчать етимологічні дослідження, ці кольоропозначення належать до найдавнішої лексики і мають переважно узагальнений характер. Колись ці мовні знаки позначали світлові явища, предмети з характерним кольором. На сучасному етапі їх предметна віднесеність стерлась і вони перейшли до розряду абстрактної лексики.

Прийнятним для української мови вважаємо поділ назв кольорів на «основні» та «другорядні» [9, 97; 6, 11]. До першого класу належать назви давнього походження. Вони становлять ядро лексико-семантичного поля кольору сучасної мови, навколо якого розташовані периферійні назви пізнішого походження.

Ядро колірної системи слів становлять дев'ять синтаксично незалежних назв, які позначають колір без відтінків: *червоний, жовтий, зелений, голубий, синій, коричневий, білий, чорний, сірий*. Інші колоративи належать до другорядних (периферійних), що знаходяться у відношеннях «привативної і градуальної опозиції до ядерних лексем» [14, 29], мають семи з відтінком основного тону та можуть мати додаткові характеристики. Такі назви семантично об'єднуються навколо основних назв кольорів, які є первинними стосовно до вторинних, похідних, і входять до другого класу назв кольорів, що об'єднуються в мові як колірні лексеми, якими користуються мовці (напр.: *оранжевий, рожевий, фіолетовий, бурий, сизий* та ін.).

Окрім основних/периферійних лексем, які безпосередньо позначають колір, як зазначає І.І. Чумак-Жунь, можна виділити найвіддаленішу периферію, що складається із слів з мінімальною активністю і частотністю уживання (напр.: *гранатовий, апельсиновий, малиновий, каштановий*) [14, 45].

Поява широкої колірної гами, яку ми сьогодні спостерігаємо, спричиняє й появу нових кольоронайменувань. Серед їх числа – колоративи зі вторинною колірною семантикою. Як правило, колоративи зі вторинним колірним значенням – це утворені від іменників лексичні одиниці (завичай прикметники), які отримали вторинну колірну семантику в якості похідних від основного значення ад'єктива. Називання другорядних кольорів є вмотивованими з погляду носіїв мови і завжди опосередкованими, за допомогою назви предмета, якому властивий цей колір (пор.: *абрикос – абрикосовий, попіл – попелястий, лимон – лимонний, бузок – бузковий, вишня – вишневий* та ін.). У зіставленні з безпосередніми назвами, що означають колір безпосередньо, лексичним змістом своєї основи (напр.: *білий, чорний, жовтий, синій* та ін.), опосередковані назви становлять

кількісно більшу групу, яка може поповнюватися новими номенами, оскільки семантика кольору втягує у своє мікрополе різні предмети. Особливістю опосередкованих назв кольору є прозорість їх семантики та яскрава внутрішня форма.

Кожному колоративу властивий різний спектр сполучуваності з іншими лексемами: 1) максимально широке асоціативне поле; 2) середнє асоціативне поле; 3) мінімальне асоціативне поле [6, 13].

До першої групи належать кольоропозначення *білий, чорний, сірий, червоний, жовтий, зелений, синій*. Маючи велике асоціативне поле, такі назви сполучаються з іменниками найрізноманітніших лексико-семантичних груп, виражаючи характеристики предмета чи явища за кольором, а також набувають переносних значень.

Серед назв кольорів із середнім асоціативним полем виділяють *блакитний, рожевий, фіолетовий, брунатний, сивий, жовтогарячий*, які за своїм семантичним обсягом близькі до слів із широким асоціативним полем. Крім значення кольору, такі назви розвивають номінативно-вивідні, периферійні, як, наприклад, у словосполученнях *блакитні мрії, сива сповідь, рожевий шум*. До цієї групи належать також назви кольорів *бурий, вороний, гнідий, рудий, рум'яний, русий, сивий, сизий*, які в сучасній українській мові розширили свій семантичний обсяг і вживаються не тільки для позначення масті тварин, кольору волосся, тіла, а й щодо видової характеристики предметів та явищ, наприклад: *буре вугілля, сиві віки, сизе сонце*.

До назв кольорів із мінімальним семантичним обсягом відносять слова з обмеженою сполучуваністю. Наприклад, кольороназви *гірчичний, бежевий, бордо, хакі* тощо. Це переважно засвоєні з інших мов слова, наділені художньо-зображувальним значенням, які збагачують лексичний склад української мови.

Під впливом різноманітних екстралінгвальних (культурні стереотипи) і суто лінгвістичних чинників кольоропозначення можуть набувати додаткових відтінків або втрачати їх. Наприклад, поворотними в долі білого кольору стали події Жовтневого збройного повстання в Росії: білий колір, що виступав традиційно в українській та російській культурі як корелят червоного (в значенні 'красивий', 'кращий'), став із ним в опозицію. Інший приклад: іще в 60-ті роки ХХ століття синій колір асоціювався у свідомості людей із міліцією (*люди в синіх шинелях*), але в подальшому у зв'язку з переходом на форму іншого кольору ці асоціації втратилися.

Очевидно, що проблема кольороназв в лінгвістиці висвітлювалася з різних сторін і на матеріалі багатьох мов. Підсумком досліджень є те, що ми маємо досить повні дані про склад і характер групи лексики із значенням кольору. У сучасній мові назви кольорів утворюють якісно і кількісно розвинену лексико-семантичну групу словника мови – відкриту систему (напевно, неправомірно буде ставити за мету отримати вичерпний список слів-кольоропозначень, оскільки постійно з'являються у мові нові назви кольору), в якій набір елементів характеризується історичною стійкістю, відзначається різноманітністю семантичної і словотвірної структури лексем, зумовлені, з одного боку, багатством хроматичної гами об'єктивної дійсності, з іншого – соціокультурною сутністю кольору, що втілюється в його експресивній, асоціативній та символічній значущості.

Однак у вченні про назви кольору є низка дискусійних питань, що спонукає до подальшого їх вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бедоидзе Л.Г. ФЕ с компонентом цвета в немецком, русском, осетинском языках / Л.Г. Бедоидзе: Автореф. дисс. ... кандидата филологических наук. – М., 1997. – 19 с.
2. Белов А.И. Цветовые этнодемы как объект этнопсихолингвистики. Этнопсихолингвистика / Отв. редактор Ю.А. Сорокин. – М.: Наука, 1988. – С. 49-58.
3. Василевич А.П. Язык и культура: сопоставительный анализ группы слов-цветообозначений / А.П. Василевич // Этнопсихолингвистика. – М.: Наука, 1988. – С. 58-64.
4. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 411 с.
5. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / І.О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с. – Бібліогр.: с. 255-283.
6. Дзивак О.Н. Лексика на обозначение цвета в современном украинском литературном языке / О.Н. Дзивак: Автореф. дисс. ... кандидата филологических наук. – К., 1974. – 19 с.
7. Ельмслев Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? / Л.Ельмслев // Новое в лингвистике. – Вып. II. – М., 1962. – С. 117-136.
8. Крепель В.И. Взаимодействие языковых и внеязыковых факторов в процессе фразеологической номинации (на материале ФЕ с цветообозначающим компонентом) / В.И.Крепель: Автореф. дисс. ... кандидата филологических наук. – К., 1986. – 21 с.

9. Критенко А.П. Семантична структура назв кольорів в українській мові / А.П.Критенко // Славістичний збірник. – К.: Видавництво АН УРСР, 1963. – С. 97-111.
10. Михайлова Т.А. «Красный» в ирландском языке: понятие и способы его выражения / Т.А. Михайлова // Вопросы языкознания. – № 6. – М.: Академия наук, 1994. – С.118.
11. Панов Е.Н. Знаки, символы, языки / Е.Н. Панов. – М.: Знание, 1983. – 247 с.
12. Тернер В.У. Проблема цветовой классификации в примитивных культурах / В.У.Тернер // Семиотика и искусствоведение. – М., 1972. – С. 50-81.
13. Фрумкина Р.Н. Цвет, смысл, сходство (аспекты психолингвистического анализа) / Р.Н. Фрумкина. – М.: Наука, 1984. – 176 с.
14. Чумак-Жунь И.И. Лексико-семантическое поле цвета в языке поэзии И.А. Бунина: состав, структура, функционирование / И.И. Чумак-Жунь: Дисс. ... кандидата филологических наук: 10.02.02. – К., 1996. – 212 с.
15. Шемякин Ф.Н. К вопросу об отношении слова и наглядного образа: Цвет и его название / Ф.Н. Шемякин // Изв. АН РСФСР. – М., 1960. – Вып. 113. – С. 5-49.
16. Berlin V., Kay P. Basic colour terms: their universality and evolution. – Berkeley: University of California Press, 1969.

В статье рассматриваются номинации цвета как языковые единицы. Автор анализирует подходы к трактовке природы цветообозначений, очерчивает понятие основных и производных цветоименований, истолковывает спектр сочетаемости наименований цвета с другими лексическими единицами.

Ключевые слова: колористика, система цветоименований, вторичная цветовая семантика, спектр сочетаемости.

The article deals with color designation as a units of language. In the article we analyse the different approaches to the interpretation of essence of the colour terms, underlines the notion of basic and derivative colour terms, the spectrum of compatibility of color designation with other units of language.

Key words: koloristics system, colour terms, secondary colour semantics, spectrum of compatibility.